

**СЕРЕДНЬОВІЧНІ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ
ЯК ФОРМА УНІВЕРСАЛІЗАЦІЇ
РЕЛІГІЙНОГО СВІТОГЛЯДУ (НА ПРИКЛАДІ
«ВЕЛИКОГО ЗЕРЦАЛА» ВІНСЕНТА З БОВЕ)**

Alla Aristova

MEDIEVAL ENCYCLOPEDIA AS A FORM OF RELIGIOUS
WORLDVIEW UNIVERSALIZATION (ON THE EXAMPLE
OF "SPECULUM MAIUS " BY VINCENT OF BEAUVAIS)

***Анотація.** У статті актуалізовано значення схоластичних енциклопедій для релігійної і світської культури середньовічної Європи. Показана їх роль як компендіуму накопичених знань і водночас світоглядного синтезу християнської релігійної доктрини і наукових здобутків, античних і схоластичних традицій, університетської та церковно-монастирської інтелектуальної культури.*

Головну увагу приділено багатотомній праці Вінсента з Бове «Speculum Maius» («Велике зеркало») як найзначнішому твору середньовічної енциклопедистики та її концептуальному завершенню. Доводиться непересічна роль енциклопедії як документального свідчення знань, уявлень, світогляду, менталітету західноєвропейського Середньовіччя. Авторка окреслює принципи кодифікації «Великого зеркала»; висвітлює вплив християнсько-богословського контексту на зміст, структуру і способи упорядкування матеріалу; взаємозв'язок енциклопедичної праці з процесами розбудови й раціоналізації релігійної картини світу. В центрі уваги – універсалізуючий потенціал християнського світогляду, неординарним виразником якого постав Він-

А.Арістова. Середньовічні енциклопедії як форма універсалізації...

сент із Бове. Тяжіння до універсальності оприявнилося як у прагненні до урозуміння світу як Цілого, створеної Богом завершеної вседності, так і в спробах угрунтувати на засадах християнського світогляду весь накопичений людський досвід, всі види знань і життєдіяльності. Енциклопедія поцінована як справжнє «зерцало» цілої епохи, середньовічної рецепції християнства, історії європейської науки і пізнання.

Ключові слова: *середньовічні енциклопедії, Вінсент із Бове, «Велике зерцало», універсалізм.*

Abstract. *The article emphasizes the significance of scholastic encyclopedias for the religious and secular culture of medieval Europe. Their role as a compendium of accumulated knowledge and at the same time ideological synthesis of Christian religious doctrine and scientific achievements, ancient and scholastic traditions, university, and church-monastery intellectual culture is shown.*

The main attention is paid to the multi-volume Vincent of Beauvais' work «Speculum Maius» («The Great Mirror») as the most significant work among medieval encyclopedias and their conceptual completion. The extraordinary role of the encyclopedia as a documentary evidence of knowledge, ideas, worldview, mentality of the Western European Middle Ages is proved. The author outlines the principles of codification of «The Great Mirror»; highlights the influence of the Christian-theological context on the content, structure and methods of organizing its materials; the relationship of encyclopedic work with the processes of development and rationalization of the religious worldview. The focus is on the universalizing potential of the Christian concepts, the exceptional expression of which was presented by the work of Vincent of Beauvais. The aspiration for universality was manifested both in the desire to understand the world as a Whole, created by God, complete omniscience, and in the attempts to base all the accumulated human experience, all kinds of knowledge and life on the principles of Christian worldview. The encyclopedia is valued as a real «mirror» of an entire era, the medieval

reception of Christianity, the history of European science and knowledge.

Keywords: *medieval encyclopedias, Vincent of Beauvais, «The Great Mirror», universalism.*

Постановка проблеми. Серед корпусу різножанрової історичної, філософсько-теологічної, агіографічної, поетичної, морально-повчальної тощо літератури, яка дійшла до нас від часів європейського Середньовіччя, на особливу увагу заслуговують схоластичні енциклопедії. Саме в межах «компендіумів», «зерцал», «сумм», «етимологій» формувався не тільки енциклопедичний стиль мислення і відповідні засоби до упорядкування, систематизації та трансляції знань, але цілісно вибудовувалася й раціоналізувалася християнська картина світу. Дослідження середньовічної енциклопедистики як світоглядного синтезу релігійної доктрини і наукових знань, античних і схоластичних традицій, а також її вплив на релігійну і світську культуру, новопосталу університетську освіту, монастирські богословсько-філософські школи тощо лишилися практично поза увагою вітчизняного релігієзнавства. Тим цікавішими можуть стати релігієзнавчі рецепції (відмінні від історичних чи енциклопедознавчих), що дозволяють відтворити парадигми універсалізації християнського світогляду.

Ступінь дослідження. Середньовічні латинські енциклопедії розцінюють як особливий етап розвитку енциклопедичного знання [Voüard 1991: 281–290]. Його своєрідність вбачають, зокрема, в інтенціях синтезу на релігійно-богословському ґрунті відомих на той час античних традицій енциклопедистики [Albrecht 2010: 46]. Одну з них презентувала «Природнича історія» Плінія Старшого (лат. «*Historia Naturalis*», бл. 77 р. н. е.) як компендіум усіх

відомих римлянам знань – від космосу і географії до металів і мінералів. Іншу – втрачені «Дисципліни» Марка Теренція Варрона («Disciplinae», бл. 50 р. до н. е.), з описом «семи вільних мистецтв», а також медицини й архітектури. Першим пов'язав ці дві традиції зачинатель європейського енциклопедизму архієп. Ісидор Севільський. Складені ним «Етимології» («Etymologiae», бл. 615–636 pp.), вміщували й рубрикували огром пізньоантичного знання, поданого в оптиці християнських уявлень, і набули надзвичайної популярності. Численні рукописні екземпляри «Етимологій» зберігалися в усіх інтелектуальних центрах тодішньої Європи і стали своєрідним прототипом і взірцем для наступних універсальних енциклопедій Середньовіччя [Ribemont 1997: 47–61]. Йдеться, зокрема, про «De floribus naturalium rerum» богослова Арнольда Саксонця (Луки, бл. 1220–1230 pp.), «De natura rerum» домініканського монаха Томаса з Кантімпри (Брабантійського; бл. 1230–1245 pp.), «De proprietatibus rerum» францисканця Бартоломея Англійського (бл. 1235–1250 pp.) – праці й постаті, які презентують «золотий вік» середньовічної енциклопедистики [Voorbij 2010: 31–45]. Але її «кульмінацією» та водночас концептуальним завершенням стає «Speculum Maius» (з лат. «Велике зеркало») Вінсента з Бове.

Ця енциклопедична праця відіграла непересічну роль у європейській культурі й освіті, поцінована як панорама різномовних джерел, доступних тогочасним інтелектуалам, і водночас документальне свідоцтво знань, уявлень, світогляду, менталітету західноєвропейського Середньовіччя. Різномасштабні розвідки з доробку енциклопедиста належать дослідникам зі США, Франції, Нідерландів, Іспанії тощо, серед них: М. Ї. Ортузар Ескудеро (M. J. Ortúzar Escudero), М. Польм'є-Фукарт (M. Paulmier-Foucart), Є. Аль-

брехт (E. Albrecht), А. Ковач (A. Kovács), І. Вільяроель Фернандес (I. Villarroel Fernández), Ф. Нініт (F. Ninitte), Г. Клесс (G. Clesse), М. А. Блізард (M. A. Blizard), Г. Вурбей (H. Voorbij) та ін. Той факт, що з травня 1996 р. створено Веб-сайт Вінсентія Бове [Vincent], а з 2010 р. засновано видання щорічного Бюлетеня на його честь («Vincent of Beauvais Newsletter»), оприявнює актуальний інтерес до постаті та спадщини енциклопедиста.

Мета статті – визначити специфіку принципів кодифікації «Великого зеркала» та розкрити значення твору як вияву універсалізуючої функції християнського світогляду.

Основний виклад. Вінсент (також Вінцент, Вінцентій, Вікентій) із Бове (лат. Vincentius Bellovacensis; франц. Vincent de Beauvais; бл. 1184/94 – бл. 1264) – монах-домініканець, теолог, філософ, педагог, один із найвідоміших інтелектуалів Франції 13 ст. Про його життя відомостей небагато, з певністю можна твердити тільки про належність Вінсента до домініканців (у працях іменував себе «брат Вінцентіус Белваценсис з ордену братів-проповідників»); кількарічну діяльність у обителі Ройомон (Royaumont; заснована Людовиком IX Святим у 1228 р.), де він опікувався освітою і просвітництвом монахів-цистерціанців; виконання обов'язків лектора, бібліотекара і капелана при королівському дворі. Особисто контактував з Людовиком Святим і його родиною, отримував від короля підтримку й покровительство (відомо, що монарх замовив і фінансував підготовку історичної частини енциклопедії – «Speculum Historiale» [Lusignan 1997: 153-168]). Сучасник Альберта Великого, Раймонда Луллія, Томи Аквінського, Роджера Бекона – плеяди блискучих теологів і вчених доби Середньовіччя.

Те, що уявило ім'я Вінсента з Бове, – грандіозний інтелектуальний проект багатотомної енциклопедії, покликаної увібрати й відобразити усю сукупність знань його епохи, що був утілений у «Велике зеркало» – величезну за обсягом (80 книг, 9885 розділів) та універсальну за змістом латиномовну працю. Укладання енциклопедії вартувало йому понад 20 років життя (бл. 1240–1260 рр.; за ін. версією, понад 35 років, бл. 1224–1260 рр.). Компендіум мав за мету зібрати й організувати в єдину систему, зручну для читача, усю сукупність тогочасного людського знання і тим вказати шлях від невігластва, хіти й немічі (трьох причин занепаду) до мудрості, чеснот і техніки (трьох благ поступу). Суголосно новозавітному «Усе досліджуючи, тримайтеся доброго!» (1 Сол. 5:21), для автора етичне й евристичне, мудрість і благо є невіддільними. Серед підстав, які спонукали його на творення енциклопедії, Вінсент згадує і потребу в належному упорядкуванні цитат Учителів Церкви, і нові й «небажані» риси тогочасного богослов'я, яке під впливом університетської науки і вільних мистецтв сповнювалося, на його думку, хитромудрими перетлумаченнями Святого Письма. Звідси – завдання упорядкувати в однорідну систему і подати в екстракціях з авторитетних письменників все, що стосується догматики, моралі, містичного сенсу Святого Письма і об'явлення.

Назву твору – «*Speculum Maius*» («Велике зеркало») – Вінсент із Бове пояснює тим, що в ньому, ніби у дзеркалі, за допомогою текстів, які зміг зібрати «з незліченних книг», створює єдиний образ всього, що гідно споглядання й захоплення «у світі видимому й невидимому». Недарма за свою працю Вінсент із часом отримав неформальне, але почесне прізвисько – Спекулятор (лат. *Speculator* – букв. спостерігач, відображувач). І справді, для укладання

енциклопедії автор залучив колосальний для тих часів джерельний корпус: «Велике зеркало» постало як впорядкована «мегакомпіляція», укладена з-понад 450 джерел (християнських, язичницьких греко-римських, арабських, єврейських). Підраховано, що тільки перша частина праці – «Speculum Naturale» – уgruntована на фрагментах або згадках понад 350 імен чи назв творів, дві інші – додають ще не менше 100. За висновком філолога й бібліографа О. Й. Малейна, якби доповнити цей авторизований перелік текстами анонімними, запозиченими з житій святих, соборних діянь, декреталій та ін. церковних джерел, то це число варто було б подвоїти [Малеин 1932]. Цим, певно, пояснюється ще одне оригінальне прізвисько Вінсента з Бове – *Librorum helluo* (з лат. – пожирач книг). При цьому автор цілковито заперечує власну оригінальність, але повсякчас виявляє глибоке поцінування використаних праць і довіру до них [Шишков 2003: 168]. Понад те, він взагалі вкрай мало щось пише безпосередньо від себе, постійно й невтомно цитує інших (що часом викликає дорікання з боку дослідників його праці).

Враховуючи умови і технології роботи у середньовічних бібліотеках, а також численні орденські та придворні обов'язки, покладені на Вінсента, позірно, що для однієї людини опрацювати таку кількість джерел, зібрати, зредагувати, кількаразово переписати цілі фрагменти було б нездоланною справою. Це опосередковано підтверджує, по-перше, те, що Вінсенту надавалася спеціальна допомога (очевидно, за монаршим розпорядженням), штат допоміжних переписувачів, копіювачів, ба навіть укладачів статей, які Вінсент потім редагував і допрацьовував; по-друге, що автор та його помічники не завжди спиралися на першоджерела, а використовували хрестоматії (флоригелії, анто-

логії) християнських та античних творів. Наслідком такої «колективної праці», до якої було залучено ченців з різним рівнем освіти і знань, пояснюють і велику кількість помилок, різночитань, а певною мірою – зміст та обсяг енциклопедії.

«*Speculum Majus*» було задумане у складі 4-х частин. Але оригінальна праця вмістила три – природознавчу, доктринальну та історичну. Четверта – моральна, яку Вінсент планував написати, але так і не встиг, – була додана в 14 ст. невідомим автором. Християнсько-богословський контекст виразно позначився на змісті, структурі і способах упорядкування матеріалу. Загальна структура «Великого зеркала» виглядає так:

1) «*Speculum Naturale*» («Зерцало природи», або «Зерцало природне»), 32 книги, 3718 розділів – містить широке коло природничо-наукових відомостей, упорядкованих за принципом «черговості» Божого творіння природного світу (що дало підстави характеризувати його як обширний богословсько-філософський коментар до Гексамерону, або Шестодніву). В цій частині висвітлені питання космології, астрономії, оптики, метеорології, фізичної географії, геології, землеробства, алхімії, біології, анатомії, фізіології, психології, медицини.

2) «*Speculum Doctrinale*» («Зерцало науки (наукове)», або «Зерцало доктрини (доктринальне)»), 17 книг, 2374 розділів – містить не тільки теоретичні знання з теології, метафізики, фізики, вільних мистецтв, а й практично орієнтовані дисципліни – етику, економіку, політику, «механічні мистецтва».

3) «*Speculum Historiale*» («Зерцало історії», або «Зерцало історичне»), 31 книга, 3793 розділів – викладає хроніку відомої історії від «створення світу» до 1254 р. (часів Лю-

довика IX), включно з новітньою на той час інформацією, відомою з оповідей середньовічних монахів-місіонерів і мандрівників (францисканця Йоана Карпіні, домініканця Симона Сен-Кантенського).

Увесь текст «Зерцал» складено, найімовірніше, між 1240 і 1260 роками. Встановити хронологічну послідовність його частин практично неможливо. З того факту, що загальна передмова передує «Зерцалу природному», висновують, що авторський задум поміщав цей текст на перше місце. Але, за підсумками наукових досліджень Єви Альбрехт, генезис цієї енциклопедичної збірки був складнішим [Albrecht 2007: 60-64], автор вдався до кардинального розширення та реструктурування тексту, переробляв, додавав великі фрагменти з нових джерел. Час формування остаточного варіанту тексту достеменно невідомий.

Через кілька десятиліть після смерті Вінсента з Бове, у 1310–1325 рр., до складу енциклопедії була додана 4-та частина – «Speculum Morale» («Зерцало моралі (моральне)»), складена, вірогідно, монахом-францисканцем, переважно на основі «Суми теології» Томи Аквінського, праць Стефана (Етьєна) де Бурбона і ще кількох тогочасних авторитетних церковних письменників. Контент-аналіз засвідчив, що за підходами і стилем вона істотно відрізняється від передуючих трьох частин. У підсумку, вся енциклопедія отримала й іншу назву – «Зерцало четверне» («Speculum Quadruplex») та узагальнила більшість природничо-наукових, історичних, богословських знань, відомих тогочасній Європі, містила детальний огляд європейської літератури, права, політики, ремесел тощо.

Відзначимо кілька прикметних особливостей цієї праці:

1) Наведена джерельна база свідчить про усвідомлення автором значущості обширного корпусу античної (до- і не-християнської) літератури, що містила значно більше відомостей про світ, живу й неживу природу, суспільство й історію, анатомію і фізіологію людини, ніж Біблія та література християнська. Залучення цих джерел Вінсент вважав необхідним для впорядкування «універсуму знань» і ставився до них із надзвичайною увагою. За рідкісними винятками, намагався утримуватися від критики, звинувачень у ересі.

2) Дуже шанобливе (сьогодні ми б підкреслили – академічно доброзечне) ставлення укладача до першоджерел: не привласнював чужих думок, заперечував власну оригінальність (хоча його власна хроніка 1223–1250-х років правління Людовіка VIII та Людовіка IX була запитана багатьма пізнішими хроністами), віддавав усі заслуги тим античним і середньовічним авторам, з творів яких запозичував уривки. До кожної з цитат додавав попередньо назву книги та автора, ретельно відрізняв (приміткою «astor» чи «austor») власні додатки, зауваження й коментарі від цитованих текстів.

3) Прагнення до фіксації, а не догми. Вінсент охоче наводив не тільки авторитетні для його епохи знання, а й численні легенди, перекази, оповіді апокрифи, однак здебільшого уникав коментарів і оцінок, намагався вберегти нейтральність викладу. Він намагався ґрунтовно й неупереджено змалювати універсальну й завершену картину Божого світу, створити «дзеркало» своє доби у всьому багатстві (тепер додамо – і всій обмеженості) наявних знань. Звісно, завдання неупередженості було нездійсненним для людини християнської культури, церковного середовища і придворного служіння, але його зусилля на цьому шляху варті поцінування.

4) За наявності кількох схожих за змістом джерел з тієї чи іншої тематики обирав простіші й зрозуміліші тексти, вільні від пафосного стилю, хай навіть укладені менше відомими чи менше авторитетними за Отців Церкви авторами.

5) Застосування різних принципів систематизації матеріалу, зокрема і рідко вживаного тоді – алфавітного. Найчастіше такий підхід вживаний у «Зерцалі історичному», де кожному з розділів передує абетковий перелік усіх згаданих імен зі вказівкою на номер книги і глави, де вони згадані.

Попри зовні хаотичний порядок викладу, повтори й часткові дублювання матеріалу в усіх «Зерцалах», загальна концепція енциклопедії проглядає доволі стрункою й послідовною. В основу його праці покладено концептуалізацію християнської богословської традиції: шість днів творіння, відображені у «Зерцалі природному», суголосні шести періодам людського життя в «Зерцалі історичному» і шести типам наук в «Зерцалі доктринальному» [див: Paulmier-Foucart 2004: 147-162]. Послідовне втілення цієї схеми визначило структуру кожної з частин енциклопедії та актуалізувало універсалізуючий потенціал християнського світорозуміння.

Перша частина – «Speculum Naturale» – є обширним зведенням всієї природної історії, що була відома у Західній Європі до середини 13 ст. Цей компендіум середньовічної науки уявляв собою ретельно дібрану мозаїку з уривків латинських, грецьких, арабських, єврейських авторів, сполучив у єдиному творі як релігійно-богословські, так і світські природничо-наукові знання. Зміст розподілений по 32-х книгах у такий спосіб:

- книга I – про світ невидимий – Творця, Трійцю та її деміургійну роль, ангелів, їхню ієрархію, чини, атрибути, способи спілкування;
- книга II – переповідає детальніше про перший день творіння: хаос, світло, першостихії, кольори, створення Люцифера і появу грішних ангелів;
- книги III–IV – другий день творіння («розділення вод» і «небесна твердь») – присвячені найперше небесним тілам і «небесним явищам»; подані відомості з астрономії, щодо часу (за рухом небесних тіл) й вічності, вогню, ефіру, повітря, звуку, метеорології (з опертям на праці Аристотеля і Сенеки);
- книги V–XIV – третій день творіння: перші чотири трактують про гідрологію (вода та її властивості, припливи, потопи, океан, моря і великі річки тощо), тогочасну геологію й мінералогію (метали, коштовне каміння, алхімія) та землеробство; книги IX–XIV – про рослини, трави, дерева та їхні плоди, використання рослин у медичній практиці;
- книга XV – суголосо четвертому дню творіння («світила на тверді небесній») – переповідає про Сонце і Місяць, зорі, пори року;
- книги XVI–XVII – присвячені п'ятому дню творіння, відповідно, містять відомості про риб і птахів;
- книги XVIII–XXII – згідно з переказом про шостий день творіння, оповідають про земних тварин і свійську худобу, плазунів і комах, подають загальні основи зоології (зокрема, частини тваринного організму та їхні функції);
- книги XXIII–XXVIII – звід відомостей про «вінець творіння» – людину, її психологію, фізіологію, анатомію. В останніх чотирьох книгах йдеться про відчуття, сно-

видіння, видіння, афекти (зокрема екстаз), розумові здібності і психічні процеси (воля, пам'ять, розум, свідомість), моральні якості;

- книгу XXIX – маркують як присвячену сьомому дню, тобто відпочинку Творця, – містить головно богословсько-схоластичні цитати; назагал книги XXIX–XXXI, радше, додаток до Шестодніву; повчання про шлюб, дітонародження, наслідки гріха та ін.;

- книга XXXII – стисло подає зміст географічних знань (про відомі на той час частини світу – Європу, Азію, Африку) та історичних подій до 1250 р.

Задум «Зерцала природного» Вінсент підпорядковує меті глибшого осягнення Святих істин, у богословській парадигмі осягнення Творця та Його креаційної величі й мудрості через Його творіння.

Друга частина енциклопедії – «Speculum Doctrinale» – за обсягом менша попередньої і є узагальненням усіх схоластичних знань епохи, теоретичних дисциплін і практичних мистецтв. Суголосно до шести днів творіння, які стали матрицею для «Зерцала природного», у «Зерцалі доктринальному» розглянуто шість типів наук: літературні (граматика, логіка, риторика та ін.), моральні (до яких віднесені монастика, економіка, політика), механічні, фізичні (медицина), математичні (включно з метафізикою) та богослов'я. Загальна структура:

- книга I – класифікація наук, відомості про історію античної філософії та обширний латинський словник з 6-7 тисяч гасел;

- книги II–III – латинська граматика, логіка, риторика, поетика;

- книги IV–V – монастика, потрактована Вінсентом як учення про особисті права й моральні чесноти

кожної людини, її дисципліну та правила поведінки, зцілення від пороків (тексти з понад 70 авторів), чесноти чернечого життя;

- книга VI – економіка: є своєрідним зведенням знань з домогосподарства, садівництва, землеробства, будівництва, виноградарства, аграрних робіт;
- книги VII–X – присвячені політиці (головно правилам виховання і обов'язкам володарів) та праву (цивільному, карному й канонічному), зокрема й змісту державознавчих наук (за аль-Фарабі);
- книга XI – містить відомості про т. з. «механічні мистецтва», професії; її «персонажами» є ткачі, ковалі, купці, мисливці, військові, мореплавці;
- книги XII–XIV – теоретична й практична медицина і носологія (вчення про хвороби);
- книга XV – фізика (є, по суті, стислим викладом «Зерцала природного»);
- книга XVI – математичні науки: арифметика, музика, геометрія, астрономія, астрологія, ваги та міри, метафізика;
- книга XVII – теологія та міфологія; головний зміст складає критика античного богословування, грецької й римської язичницької релігії та перелік джерел для глибшого осягнення християнства (Біблія, праці Отців і Вчителів Церкви і церковних письменників аж до Бернарда з Клево і богословів Сен-Вікторської школи, разом – 84 прізвища).

Третій корпус книг – «Speculum Historiale» – є розширеним і деталізованим викладом останньої (32-ї) книги «Зерцала природного» і містить хроніку історичних подій «від праотця Адама» до сучасних авторів. Упорядкована

як синтез священної і світської історії, де шести «дням творіння» відповідають шість вікових епох світу:

- книга I – містить виклад подій від Адама до патріарха Йосипа та перебування євреїв у Єгипті; книга II – історія юдеїв до Вавилонського полону;

- книги III–VI – охоплюють ранній і класичний періоди античності (III), подвиги Александра Македонського (IV), еллінський період (V), греко-римську літературу й філософію; діяльність Юлія Цезаря (VI);

- книги VII–X – маріологія, рання історія християнства і папства, перекази про мучеників і святих;

- XI–XXII – присвячені переважно історії церкви та побіжно – світській (як континентальній, так і британській історії); найменше вділено уваги внутрішньо-християнським конфліктам, війнам і політиці назагал;

- книга XXIII – оповідає про Мохаммада та поширення ісламу; книга XXIV – присвячена Карлу Великому; книга XXV – охоплює все 11 ст., включно з переказом про перший хрестовий похід, спростування Талмуду й ісламу;

- книги XXVI–XXXI – події «новітньої історії» для автора, тобто 12 ст. (4 книги) і першої половини 13 ст. Остання книга містить відомості про подорожі ченців і стислу згадку про сьомий хрестовий похід Людовика Святого.

Текст «Speculum Historiale» сповнений обширними цитатами з творів античних і ранньохристиянських авторів – Аристотеля, Сенеки, Цицерона, Овідія, Оригена, Горація, Йоана Золотоустого, Аврелія Августина, Єроніма Блаженного, Боеція; кн. XXVIII цілковито присвячена працям св. Бернарда. Поміж середньовічних істориків (кін. 11 – поч. 13 ст.) найчастіше цитовані хроністи Сігеберт із Жамблу

(Sigebertus Gemblacensis), Гуго із Флері (Hugo Floriacensis), Гелінанд із Фруамона (Helinandus Frigidimontis) та Гільйом (Вільям) з Мальмесбері (Guillelmus Malmesburiensis). Складається враження, що розподіл подій по книгах є довільним (від кількох років і десятиліть до кількох століть) і залежить не стільки від значущості подій, скільки від обсягу й кількості цитат, які автор мав можливість навести. У текст включені, окрім цитат і фрагментів творів, документи і пам'ятки, легенди і перекази. Попри те, що джерела різноманітні, вони часто неавторитетні, навіть з церковного погляду, – так, історія Діви Марії, Ісуса, Йосипа, Різдва Христового викладена не за Євангеліями, а за апокрифічними текстами. Значна частина тексту присвячена чудесам і дивам, автор наводить численні язичницькі й християнські легенди, популярні в його часи. Завершує три томик епілог, де йдеться про останні часи існування землі, Страшний Суд, загибель і оновлення Всесвіту.

Відомості про обширний компендіум та його фундаментальність ширилися Європою. Від 14 ст. «Speculum Majus» перекладається французькою, іспанською, каталанською, німецькою, голландською мовами і в такий спосіб стає доступним вже не тільки для латиномовної аудиторії. Лише за 15–17 ст. праця витримала 6 друкованих видань (усі видання включали 4 частини). «Природне» й «Історичне» зеркала поширювалися і окремо; значно краще відоме останнє, яке видавалося часом навіть без згадування прізвища укладача. Прикметно, що екземпляр «Speculum Historiale» (датований прибл. 1480-ми рр.) – серед найстаріших інкунабул, які зберігаються у Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка.

Пізніша реакція на «Велике зерцало» Вінсента з Бове була різною – від нестримних похвал, захоплення грандіоз-

ністю задуму та методичною цілісністю плану до нещадної критики. Відмічали і той факт, що про Вінсента писали й згадували значно частіше, ніж його насправді читали [Малейн, 1932]. За широкої відомості, але невеликої читацької аудиторії, праця напевне поросла міфами. Завважимо, що постійна присутність енциклопедії (до сер. 19 ст.) як об'єкту уваги (хай навіть критичної), опосередковано свідчить про її непересічність. На наш погляд, значущість доробку Вінсента з Бове полягає, зокрема, у такому.

По-перше, «*Speculum Majus*» не тільки інтегрувала й підсумувала значну частину відомих середньовічній Західній Європі знань, але залишила цілісне уявлення про способи добору, систематизації і трансляції цих знань у Середньовіччі, здійснювані у церковному середовищі. Той факт, що Вінсент вільно й охоче залучав здобутки античної філософії й науки (зокрема Аристотеля, Сенеки, Цицерона, Гіппократа) є маркером поступового спадання ворожості Церкви до язичницької античної спадщини та її «перетравлення» християнською культурою.

По-друге, брак наукової оригінальності й новизни, які нерідко закидають Вінсенту з Бове, знаходять пояснення у висунутих ним завданнях і жанрі його твору. Він не ставив за мету воювати з авторитетами чи випередити новаціями свій час. Свою університетську освіченість, богословську ґрунтовність і десятиліття життя він присвятив творенню універсальної енциклопедії, укладання якої вимагає «зведення до купи» уже добре відомих, поширених, авторитетних знань. А тому керівними принципами його праці стали докладність і всебічність, ретельний добір джерел, компендіумність, змоглядна всеохопність буття природного й надприродного. І в цьому сенсі Вінсент з Бове став неординарним виразником притаманного Середньовіччю

тяжіння до універсальності. Останнє виявлялося як у прагненні до урозуміння світу як Цілого, створеної Богом завершеної всеєдності, так і в спробах уgruntувати на засадах християнського світогляду весь накопичений людський досвід, всі види знань і життєдіяльності.

По-третє, енциклопедія Вінсента з Бове стала взірцем того інтелектуального динамізму, який вніс у культуру 13 ст. розвиток університетів, і водночас реакцією церкви на виклики, кинуті новою університетською освітою. За своїм безпосереднім практичним призначенням «*Sresulum Majus*» близький до фундаментального навчального посібника/хрестоматії, укладеного як для загальноосвітніх факультетів університетів, так і для бібліотек домініканських монастирів і потреб якісної освіти братів-домініканців, яким випадало працювати вже у нових умовах, серед освіченої пастви. Енциклопедія, з одного боку, втілила ново-схоластичну орієнтацію католицької філософії та богослов'я до інкорпорації позацерковних знань, відобразила складне переплетення церковного й секулярного у середньовічній освіті. З іншого, стала кроком від суми умовляного знання до практично запитаного довідника. Автор стверджував не тільки те, що його працю слід переглядати, а й те, що її ідеї слід приймати до серця і наслідувати. Прагнув, щоб його праця не тільки навчала, а й просвічувала. Виконував функції не тільки «спекулятора», а й «персонального бібліотекара», звертаючи увагу читачів на незліченні уривки, корисні, на його думку, для їхньої праці чи буття. Вірив, що енциклопедія, яка стала справою його життя, сприятиме і покращенню життя людства.

«Велике зерцало» зберігало статус найзначнішої та найбільшої за обсягом європейської енциклопедії аж до середини 18 ст. Факт новочасних видань «Зерцала» опосе-

редковано свідчить про те, що попит на це видання зберігався і через 4-6 століть після його створення. Про стійку увагу наукового співтовариства до «Speculum Majus» говорить і модерне видання, здійснене у 1964–1965 рр. [Vincent 1964–1965].

Колосальна праця Вінсента з Бове – збирання, класифікація, упорядкування «Зерцала» з 80-ти книг – ще потребує належної оцінки. Зрештою, минуло понад шість століть, перш ніж до такої справи знову приступили європейські просвітники, і вона вартувала зусиль цілої плеяди блискучих французьких інтелектуалів (а не одного монаха-домініканця).

Висновки. Створення обширної універсальної енциклопедії розцінюється як ознака етнокультурної зрілості. Франція, що стала одним із центрів розвитку європейської освіти та інтелектуальної культури, самобутніх богословської, філософської, літературної традицій, була батьківщиною кількох великих енциклопедичних проєктів. І «Speculum maius» посідає серед них особне місце. Серед іншого воно оприявило універсалізуючу здатність християнського світогляду. Середньовічне богослов'я, викрісталізовуючи принципи кодифікації енциклопедій, формувало ґрунт для подальших інформаційно-знанневих синтезів.

Енциклопедія, у підсумку, дійсно стала «Великим зерцалом», але не тим, як задумував домініканець Вінсент – «світу, яким він є, і яким має стати», – а цілої епохи, середньовічної рецепції християнства, історії європейської науки і пізнання.

Список літератури

Малеин, А. И. (1932). Энциклопедия Винцентия из Бовэ. В: *Труды Института книги, документа и письма АН СССР. Ч. II: Статьи по истории энциклопедий.* Москва; Ленинград. URL:

А.Арістова. Середньовічні енциклопедії як форма універсалізації...

<http://Annales.info/evrope/france/vincent.htm> (дата звернення: 07.10.2020).

ШИШКОВ, А. М. (2003). *Средневековая интеллектуальная культура*. Москва: Савин С. А.

Albrecht, E. (2007). *De ontstaansgeschiedenis en de compilatie van het «Speculum Naturale» van Vincent van Beauvais († 1264)*. Ph.D : in 2 vols. Louvain: Katholieke Universiteit Leuven. Vol. 1.

Albrecht, E. (2010). The Organization of Vincent of Beauvais' *Speculum Maius* and of Some Other Latin Encyclopedias. In: *The Medieval Hebrew Encyclopedias of Science and Philosophy* / S. Harvey (ed). Dordrecht: Springer.

Bouïard, M. de. (1991). Réflexions sur l'encyclopédisme médiéval. In: *L'Encyclopédisme. Actes du colloque de Caen, 12–16 Janvier 1987* / A. Becq (ed). Paris: Klincksieck.

Lusignan, S. (1997). *Lector et compilator: Vincent de Beauvais, frère prêcheur: un intellectuel et son milieu au XIIIe siècle* / M. Paulmier-Foucart, M.-Chr. Duchenne (eds). Grâne: Créaphis.

Paulmier-Foucart, M., Duchenne, M.-Chr. (2004). Vincent de Beauvais et le Grand miroir du monde. In: *Centre de recherche Histoire sociale et culturelle de l'Occident, XIIIe-XVIIIe siècle, Colloque*. Livre : Brepols. Turnhout.

Ribemont, B. (1997). On the Definition of an Encyclopedic Genre in the Middle Ages. In: *Pre-Modern Encyclopaedic Texts: Proceedings of the Second COMERS Congress, Groningen, 1–4 July 1996* / P. Binkley (ed). Leiden; New York: Brill.

Vincent of Beauvais. (1964–1965). *Speculum quadruplex: sive, Speculum maius: naturale, doctrinale, morale, historiale* : in 4 vols. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt,

Vincent of Beauvais Website. URL:

<http://www.vincentiusbelvacensis.eu/works/worksSM.html> (дата звернення: 11.10.2020)

Voorbij, J. B. (2010) Purpose and Audience: Perspectives on the Thirteenth-Century Encyclopedias of Alexander Neckam, Bartholomaeus Anglicus, Thomas of Cantimpre and Vincent of Beauvais. In: *The Medieval Hebrew Encyclopedias of Science and Philosophy* / S. Harvey (ed). Dordrecht: Springer, 2010.

References

Albrecht, E. (2007). *De ontstaansgeschiedenis en de compilatie van het «Speculum Naturale» van Vincent van Beauvais († 1264)*. Ph.D : in 2 vols. Louvain: Katholieke Universiteit Leuven. Vol. 1.

Albrecht, E. (2010). The Organization of Vincent of Beauvais' *Speculum Maius* and of Some Other Latin Encyclopedias. In: *The Medieval Hebrew Encyclopedias of Science and Philosophy* / S. Harvey (ed). Dordrecht: Springer.

Boüard, M. de. (1991). Réflexions sur l'encyclopédisme médiéval. In: *L'Encyclopédisme. Actes du colloque de Caen, 12–16 Janvier 1987* / A. Becq (ed). Paris: Klincksieck.

Lusignan, S. (1997). *Lector et compiler: Vincent de Beauvais, frère prêcheur: un intellectuel et son milieu au XIIIe siècle* / M. Paulmier-Foucart, M.-Chr. Duchenne (eds). Grâne: Créaphis.

Malein, A. I. (1932). Encyclopedia of Vincent of Beauvais. In: *Proceedings of the Institute of Books, Documents and Letters of the USSR Academy of Sciences. Part II: Articles on the history of encyclopedias*. Moscow; Leningrad. URL: <http://Annales.info/evrope/france/vincent.htm>.

Paulmier-Foucart, M., Duchenne, M.-Chr. (2004). Vincent de Beauvais et le Grand miroir du monde. In: *Centre de recherche Histoire sociale et culturelle de l'Occident, XIIIe-XVIIIe siècle, Colloque*. Livre : Brepols. Turnhout.

Ribemont, B. (1997). On the Definition of an Encyclopedic Genre in the Middle Ages. In: *Pre-Modern Encyclopaedic Texts: Proceedings of the Second COMERS Congress, Groningen, 1–4 July 1996* / P. Binkley (ed). Leiden; New York: Brill.

Shishkov, A. M. (2003). *Medieval intellectual culture*. Moscow: Savin S. A.

Vincent of Beauvais Website. URL: <http://www.vincentiusbelvacensis.eu/works/worksSM.html> (дата звернення: 11.10.2020)

Vincent of Beauvais. (1964–1965). *Speculum quadruplex: sive, Speculum maius: naturale, doctrinale, morale, historiale* : in 4 vols. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt,

А.Арістова. Середньовічні енциклопедії як форма універсалізації...

Voorbij, J. B. (2010) Purpose and Audience: Perspectives on the Thirteenth-Century Encyclopedias of Alexander Neckam, Bartholomaeus Anglicus, Thomas of Cantimpre and Vincent of Beauvais. In: *The Medieval Hebrew Encyclopedias of Science and Philosophy* / S. Harvey (ed). Dordrecht: Springer, 2010.